

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

EGYED EMESE

Henriás, Hunniás, Hanka, Hol-mi...

Magyar Voltaire-kedők

A címben felsorolt művek közül kettőnek szerzője Horváth Ádám. Magyar írók-fordítók írásos kommunikációjából kiindulva a motiváció, fordítás, adaptálás sőt travesztia tanulmányozásával, a XVIII. század irodalmi gondolkodását firtatva olyan jelentésteret kívánunk létrehozni, amelyben az egymással kapcsolatban álló művek értelme jobban feltárul. A XVIII–XIX. század fordulójának tudós magyar szerzői a franciák IV. Henrik királyával, a Hunyadiakkal és különösen Hunyadi Jánossal vagy Jeanne d’Arc-kal mint nagy emberekkel foglalkoztak, verses narrációk lehetőségeit felhasználva. Európai olvasmánytípusok meghonosítási kísérleteiről beszélhetünk, a francia irodalmi megoldások a hagyományértelmezések módjaira is rámutatnak – ez pedig az imitáció direkt vagy közvetettebb eljárásairól szól a mai kutató számára. A dolgozat a személyes kapcsolatoknak a művek létrejöttében és népszerűsítésében betöltött szerepét hangsúlyozza, és Voltaire e követőit mint a történetmondó hagyomány felfedezőit-megújítóit mutatja be.

1. Horváth emlékezete

Horváth Ádámról többnyire szabadkőműves vagy dalszerző mivolta okán születtek tudományos írások. Prozódiai különütassága, hagyománykedvelése szűkebb környezetében népszerűvé tette, az európai újítások felé hajló kortársait azonban értetlenséggel töltötte el, így az irodalomértést olyannyira irányítani kívánó Kazinczy Ferencet is. Pedig Horváth Ádám hűséges tanítványának készült. Az inspirációs kölcsönösség esete azonban nem áll fenn: ha hosszan tartó személyes kötődéseit vizsgálták, méltán tekintették a tanult nemest Kazinczy rendíthetetlen hívének, ám a Kazinczy-levelezés alapján még e személyes tisztelet tartósságáról sem beszélhetünk Kazinczy esetében. Tény viszont (s ez mégiscsak összekapcsolja a két szerzőt), hogy Kazinczy – talán az erdélyi Aranka György hatására – foglalkozott a Hunyadi család történetével; az uralkodói legitimitás kérdéskörét, Erdély és Magyarország politikatörténeti kapcsolatait kutatva különösen Hunyadi János származása izgatta.

Horváth Ádám Kazinczynál hamarabb ismerte fel a kérdés jelentőségét, ő azonban inkább népszerű olvasmány és színházi mulatság tárgyát kereste

benne, nem politikai állásfoglalás jogi argumentumát. A Hunyadi-témát a könnyen verselő és a vershasználat helyi szokásaira (mondhatni, az irodalmi portéka iránti kortárs olvasói érdeklődésre) fogékony szerző kétszer is munkába vette.

2. A minta

A történetfajták itt rokonított darabjainak mindenekfelett kedvelt ősforrása a verses történetmondás tekintetében az *Aeneis*. A mű akadémikus vagy sántamúzsás követésére, néha követőinek követésére maga Horváth Ádám is utal. *Előbeszéd a Hunniáshoz* című írásában magyar szerzőként egyszerre választ szerepet és műfajt az ókor hagyatékából: a lóról leszállított hős sikerét remélve a (nem a magyarnyelvűségnek köszönhető, hanem a közkedveltséggel elért) népszerűség mókamestere kívánt lenni: „Illyen sokon által-ment Eneásnak akartam Virgiliussa lenni”.¹

Az ókoriak követése e klasszicizmusnak nevezett magatartás-korban nem közvetlenül, hanem a nyugat-európai tájékozódás közvetettsége révén valósul meg. Pope Lucanust fordít; Barcsay Ábrahám Bessenyeinek Lucanus *Pharsaliáját* ajánlja fordításra; Voltaire Pierre Corneille műveit adja ki saját kommentárjaival, a Nyugat-Európát járt Teleki Ádám pedig Erdélyben *Cidet* fordít és ad ki.

3. Voltaire nálunk

Horváth Ádámtól visszapillantva nem oly nagy a távolság Voltaire-ig. Voltaire munkássága a XVII. századi klasszicizmus és az antik szerzői attitűdök közvetítése tekintetében is jelentős a magyarul írók egyre tudatosabb csoportjában 1761 és 1806 között.

„Voltérhoz, nem bánom, igazítsd utunkat” – olvashatta, aki kézbe vette a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményeit*.² Barcsay és Orczy valóban emlegette (nem ritkán közös élményként felidézhető) Voltaire-olvasmányait. Orczy Lőrinc Voltaire-rel való közvetett kommunikációjára Fekete János *Munkáiból* következtetünk (ezt az elveszettnek hitt opust Vörös Imre adta közre). Orczy báró az egykötetetes világtörténet szerzőjét a magyar történelemkép helyesbítésére kérte főrangú barátja verses levele által.

1 HORVÁTH ÁDÁM, *Előbeszéd a Hunniáshoz*, 2v = Uő, *Hunniás, vagy magyar Hunyadi, azaz ama híres magyar vezér Hunyadi János életének egy része, melyet a Virgilius Eneise formájába öntve, négy sorú magyar strófákkal leírt*, Győr, 1787.

2 [ORCZY LŐRINC, BARCSAY ÁBRAHÁM], *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, Pozsony, Patzkó Ferenc Ágoston, 1789, 83.

Az irodalmi kapcsolattörténet már feltárt hagyománya szerint Voltaire követőre talált az antiklerikális szatírairól elhíresült Fekete Jánosban és a Péczeli József protestáns komáromi lelkészben Magyarországon. Nem ilyen közismert tény, hogy a ferney-i bölcs Horváth Ádámra is hatással volt, akinek indulását jelentősen meghatározta a rebellis Voltaire-művek olvasásának divatja. „Engem szerentsétlen Hazám’ Földje, ’s szüléim vagyonjaiból vékonyabb jövedelem, nem tehetek olyan boldoggá, hogy Volterral magam majorjában áldozzak gond nélkül Apollonak”³ – írja Horváth Ádám anyagi kiszolgáltatottságáról, mintegy az írói függetlenség modelljét mutatva be Voltaire példáján. Teleki József ifjú korában egész könyvet írt a hitetlen filozófia ellenében (*Essai sur la Faiblesse des esprits-forts*⁴), amelyben a halál gondolatával gyarló emberként szembesülő Voltaire határozott megvetés tárgya. Ez a kép azonban változik: a Voltaire-tragédiák és főleg a költemények nem lelkesítik az egyház támaszát, a konzervatív neveltetésű politikust, ám a poétikai írások és még inkább az író egyszemélyes politizálása a vallási tolerancia jegyében – több jel alapján következtetünk erre – kiváltották a művelt Habsburg-magyar politikus elismerését.

Ha lassan is, de Voltaire írói tekintéllyé vált a magyar szerzők sorában. Sze mélyes ismerőse, Fekete János írói elveinek és megjelent műveinek – az újabb nyugati kultúra példáinak – kelet-európai letéteményeseként és népszerűsítőjeként, főrangú tanuló és tanítvány módjára tevékenykedik a magyar írók kistársadalmában. Levelezésüket saját szerzői köteteibe másolva nyilvánosságra hozza, Voltaire poétikai elveit képviseli, gyakorolja, műveit lelkesen fordítja magyarra, és terjeszti magyarországi és erdélyi körökben. Horváth Ádám bizonyára tőle, Péczelitől (s általa Teleki Józseftől) örökli a Voltaire-re figyelést. Voltaire, e kritikus szellem és polgárjogi harcok irodalmi műveinek meghonosítása a szerző politikai viselkedésével való szolidaritásnak is számít a prohibíciók idején. Ennek bizonyítására most XVIII. századi leveleket, irodalmi szövegeket hozunk egymással diskurzusba.

Antik vagy kortárs poétikák garantálják a szépséget? A mozgalmoszerű irodalmi szorgalomban merre üdvös tartani? Elkerülhetetlen az imitáció kérdése. A külföldet járt és olasz-francia költői körökbe tartozó Fekete János gróf a francia költészeti modellre voksol az otthonosan csengő rímeléshez való öntudatos (patriotizmusnak érzett) ragaszkodással:

Ha külsőt követni tetszik Nemzetünknek
Vegyük a frantziát inkább mesterünknek.
Ugy is német nyelvnek gothus hangozása
Sérti fülünk erger, berger kimondása,

3 Horváth Ádám – gróf Széchényi Ferencnek. Szántód, 1789. oct. 8. MOL Széchényi család anyaga.

4 *Essai sur la Faiblesse des esprits-forts*, Leiden, 1760; Amsterdam, 1761.

És akarmit mondjon Rajnis Versegivel,
Szabó Dávid, mások szegény Kazintzivel,
Mégis több ékesség vagyon a rythmusba
De ne jussunk azért más Labirinthusba...⁵

4. Henriás

A XVIII. századi könyvek Mornet által összeállított könyvtári előfordulási statisztikája szerint Voltaire *Henriade*-ja az előkelő harmadik helyet foglalja el (Buffon többkötetes természetrajza és Oluche *Spectacle de la Nature*-je után).⁶ Egy népszerű munka európai szerencsésének helyi indoklása is fontos. Mivel indokolható Péczeli József írói-műfordítói döntése? Németországi, svájci, hollandi tanulmányok után fog hozzá a fordításmunkához.

Irodalomelméleti értekezések és viták kimeríthetetlen tárgya a múlt bemutatásának, megjelenítésének, rekonstrukciójának (művészi vagy tudományos) lehetősége. Hogyan kell eljárni a történelem értelmezésében, hogy a stúdium a jelenhez szóljon, s tényértéke se csorbuljon?

Lukianosz a saját történetírói hitvallását Diogenész mondásaira hivatkozva fogalmazza meg. A költészet szabadságával szembe fordítja a történetíró éthoszát. Hivatása az igazság feltárása; nem törekszik gyönyörködtetésre.⁷ Ezt mondja: „Legyen egységes és egyöntetű az egész” (23 rész).⁸ Szerinte „A jó történetírónak két fő képességre van eleve szüksége: politikai érzékre és erőteljes stílusra” (34. rész). Számára egyetlen mértékegység, egyetlen pontos mérce létezik: az utókor elismerése: „ne a mostani közönségre figyelj, hanem írásod későbbi olvasóira” (30. rész). Legyen hát a történetíró bátor, megvesztegethetetlen, független, a szólásszabadság és az igazság barátja. A fügét hívja fügének, a tálat tálnak, amint a vígjátékban mondják. Ne adjon se haragra, se barátságra, ne alázkodjék meg senki előtt. Mint hazátlan idegennek kell írnia a könyvét, aki nincs alávetve sem a törvényeknek, sem az uralkodónak (41 rész). Történelmet is így kell írni, az igazság erejével és az utókor elismerésének reményében (63. rész).

Péczeli és Szilágyi Sámuel bizonyára a protestánsüldözés témája okán választja a *La Henriade*-ot fordításmunkája tárgyául. Voltaire műve Párizs ostro-

5 FEKETE JÁNOS *Sutor non ultra crepidam* = *Fekete János magyar versei*, Kolozsvár, EK Kézirat-tára, Ms.360, 33b

6 Vö. VÖRÖS IMRE, *Voltaire eposza és Péczeli magyar Henriása* = PÉCZELI JÓZSEF, *Henriás*, s. a. r. VÖRÖS IMRE, Bp., Balassi, 1996 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 1), 13–32, itt: 14.

7 LUKIANOSZ, *Hogyan kell történelmet írni* = LUKIANOSZ *Összes művei*, I, Bp., Magyar Helikon, 1974, 601–610.

8 *Uo.*, 23. rész

máról szól. III. Henriket egy, a városból kitörő Domonkos-rendi szerzetes megöli; Navarrai Henriket, aki Angliában Erzsébet királynénál keresett segítséget, a hadsereg IV. Henrik néven királynak választja, de a Liga csak akkor ismeri el uralkodónak, amikor (mondhatni a nagy cél érdekében) vallást változtat. A római katolikus uralkodónak aztán kaput nyit Párizs városa. Voltaire számára II. Frigyes mecénási gesztusai felé nyit kaput a mű: „Ha az *Henriade* tetszeni volt képes, az *Excellenciádnak* az igaz iránti vonzalmának köszönhető és a költeményem által sugallt irtózásnak a fondorlatosoktól, az üldözőktől, a babonáskodóktól, a zsarnokoktól és a rebellesektől. Tisztességes ember munkájáról van szó: oltalmat remél egy filozófus uralkodó színe előtt” – olvasható Voltaire 1736. augusztus 26-án Nagy Frigyesnek szóló levelében.⁹ A bölcsesség mint vezérelv emlegetése a XVIII. századi írástudókkal kapcsolatosan elterjedt nézet, de a méltányosság, az „igazság” melléje rendelése is figyelmet érdemel.¹⁰ Teleki Józsefhez, Ugocsa vármegye főispánjához, a francia nyelv és a korabeli írói tekintélyek (J.-J. Rousseau, Voltaire) személyes ismeréséhez 1782. október 15-én fordul Péczeli József költeménnyel; a gróf, „a minden tudomány mestere” munkásságát két istenasszony áldásaiból eredezteti, ezek Pallás (Athéné) és Thetis. 1785-ben már azt sajnálja, hogy utolsó találkozásuk alkalmával nem mutatott be neki néhány részletet *Henriade*-fordításából, hogy alkalmasint azokat kedvére cenzúrázza és alakítsa. A gróft magyar Apollónak nevezi francia nyelvű levelében, s ígéretet tesz arra, hogy eljuttatja hozzá a magyar költészetről szóló értekezését.¹¹

Csokonai is hozzájárul a *Henriás* népszerűsítéséhez a magyar olvasók körében, amikor a *Tempefőiben* Rozáliával megdicsérteti Péczeli és Szilágyi Sámuel fordítását.

Rubens *IV. Henrik* címmel képsorozatot készítettett, ezt a Luxemburg-palotában állították ki. A sorozat Voltaire-re is hatott. Az *Henriade* IX. énekéből táncot komponált az európai színházak koreográfusa, Noverre – engedélyt is kért rá, megemlékezik erről a *Levelek a táncról* című könyvében (1776). Collé operát írt a témáról, amelyet 1772-ben Eszterházán is bemutattak:

9 Si *La Henriade* a pu ne pas déplaire à Votre Altesse Royale, j'en dois rendre grâce à cet amour du vrai, à cette horreur que mon poème inspire pour les factieux, pour les persécuteurs, pour les superstitieux, pour les tyrans et pour les rebelles. C'est l'ouvrage d'un honnête homme; il devait trouver grâce devant un prince philosophe. À Paris, le 26 auguste 1736 Voltaire a Frédéric le Grand. *Correspondance de Voltaire avec le roi de Prusse / notice par E. de Pompery...* Librairie de la Bibliothèque Nationale (Paris), 1889.

10 Ti légyetek ketten két Vezéri néki,
Hogy egyenlőnn függjön fontja' két mértéki (...)
Ti álljatok ketten felyül a székére,
Vigyázzván a fontot-tartó jobbkezére = *Holmi* I, 98.

11 MOL, A Telekiek gyömrői levéltára. Levelezés 371 és 371v.

Negyedik Henriket vadászva játszották,
Francia király volt, s most azért mutatták.¹²

– írja Bessenyei György az *Eszter-házi vigasságokban*.

A Henrik-költemény eredetijének európai hatását (jelentőségét) így fogalmazza meg Péczeli: „ez az a’ melly a világba nagygyá tette Voltért”.¹³ E centrumra figyelő logika szerint remélhető, hogy a francia szerzőt nagygyá tevő mű jótékonyan hat a fordító karrierjére is. A protestánsok a vallásfelekezetiüket a Voltaire-műben is jelzett szenvedéstörténetek okán kedvelhették, akárcsak ugyanezen időben az erdélyi reformátusok Fenouillot de Falbaire *Gályarab* című színművét (Wesselényi Zsuzsánna és Aranka György is lefordította).

A múlt adekvát bemutatásáról a XVIII. század végi magyar íróközösségben kevesebb vita dúlt, mint a magyar nyelv hangértékeiről, a versrendszerek alkalmasságáról vagy időszerűségéről, az igaz magyarság mibenlétéről. A francia salonokban a történelemnek a képzelet keretei közti megjelenítése divatozik. Talán ezzel is teret követelnek a hagyományos erudíció mellett az újszerűbb, érzékeny megismerési formáknak (például az elsősorban a női képességnek vélt intuíciónak).

1996-os, igényes *Henriás*-kiadásában Vörös Imre külön alfejezetben tárgyalja a történelmi események és az eposzi kompozíció viszonyát. Kitér az időbeli átrendezésre, a tények szabad kezelésére, a történelemről való beszédéről pedig mint vehiculumról szól: „A történelmi tényeket Voltaire nem csupán az eposzi kompozíció érdekében kezeli meglehetősen szabadon, hanem aktuális mondánivalójának érdekében is.”¹⁴ A múlt eseményeinek a csoport élete szempontjából jelentőséggel bíró mozzanatainak programszerű közlése egyidejűen zajlik a magyarul olvasó közönség kialakulásával.

A francia közönség számára a fentieket kiegészítette Voltaire tanulmánya az eposzról, amely a teória felől is beavatta az olvasót az irodalmi történetábrázolás poétikai tradíciójába. A *Henriás* e legújabb magyar kiadásából a szerkesztői szándék szerint kimaradt *A beszéllő-versezetről (vagy Epopéról) készített próba* (értsd: esszé), amely a mű második magyar kiadásban, 1792-ben Péczeli fordításában hozta Voltaire *Essay sur la poésie epique*-ját. Közreadták azonban Marmontel írását, benne Voltaire-nek egy más művei elébe illesztett,

12 BESSENYEI György, *Az Eszterházi vigasságok* [1772] = Uő, *Válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 58.

13 VÖ. SZILÁGYI Ferenc, *Egy nevezetes Voltaire-költemény ismeretlen fordítása a 18. századból: A Poème sur le désastre de Lisbonne Desseffy József magyartításában a francia író születésének 300. évfordulójára* = Uő, *Az ész világa mellett*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1998, 180.

14 VÖRÖS, *i. m.*, 18.

Anglia királynőjének ajánlott levelével. Ebben az uralkodónó a mesterségek és tudományok – a tudományos, művészeti, gazdasági képességek és teljesítmények – pártfogójaként jelenik meg, egyben a legpártatlanabb, legigazságosabb olvasóként.

A népszerű Voltaire-mű hiteles kiadásai közül a legjelentősebb változat 1728-ban Angliában jelent meg. A franciaországi protestánsok egykori veszedelmét tárgyaló munka ajánlása stílszerűen éppen az anglikán állam uralkodójához szól. A csodás elem helyett allegorikus figurák fordulnak elő a műben: la Discorde, le Fanatisme, la Politique, la Vérité (a Viszály, a Vakhit, a Politika, az Igazság), akárcsak Péczeli fordításművében. Az *Henriade*-ban a király álmában Szent Lajos, a franciák legendás uralkodója jelenik meg, és a jövő palotájában mutatja meg a jó politizálás áldásos következményeit. Álombeli jóslatról, jóslalomról van szó. Nem volt ezt nehéz magyar körülményekre átírni; Horváth Ádám meg is teszi a magyar XVIII. századra utalva a Hunyadiak rekonstruált korából.

5. Hunniás

A *Hunniás* Voltaire-i elemére, a barokk eposz csodás lényeinek szerepeltetésére már Mezei Márta felfigyelt.¹⁵ Valóban azonosíthatók a *Hunniás*ban az Irigység, a Kevélység, a Széthúzás – bár ezeket Horváth az *Obsidio Sigethianából* is ismerhette. Közös élményről beszélhetnénk: Voltaire a Louis le Grand nevű jezsuita kollégium növendékeként közletről tapasztalhatta az iskolai színjátszás hagyományát; Péczeli a protestáns képzésben a látványvilág visszafogottabb színpadi technikájával találkozhatott.

Nemcsak a téma és a műfaj adaptációjáról van azonban szó, hanem a község nyelvének irodalmi célú használatáról és így presztízsenek növelésére irányuló kísérletről is. „A nyelv tsinosgatása igen sokat tesz a' nemzetségnek pallérozására...”: Horváth Ádám a *Hunniás* (1787) *Előbeszédében* Péczeli *Henriására* vezeti vissza fordítói lelkesedését.

A legfontosabb feladat a mű központi hőséneke megteremtése. Hőseposzi forma és hagyományos, magyaros verselés talál a magyar hős emlékéhez – vallja a szerző sajátos klasszicista poétikát alakítva ki Horatius, Bocatius János, Boileau és Moesch Lukács nézeteiből. „Magyar szerzett verssel, vitézi énekkel tiszteli azt a Magyar hazához utolsó pihenéseig hűséges Vitéz Magyart” – írja magáról és Hunyadi Jánosról Horváth Ádám a *Hunniás* előbeszédében. A *Hunniás* Senecából, Ovidius *Fastijából*, illetőleg a keresztény Monitorból veszi hármas mottóját. Szerzője a történelmi személy kultuszát kívánja építeni saját korában, a nyelvi megformálás kérdései kevésbé foglal-

15 MEZEI Márta, *Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) és a korabeli énekgyűjtés = A magyar irodalom története*, III, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965, 119.

koztatják. „Eneásnak kívántam Vergiliussa lenni” – írja. Mintha nem is a mű létrehozása lenne a célja, hanem a központi figurához való tartozás, az időntéren átívelő vazallusi elköteleződés, hogy ne általában vett író, hanem egy bizonyos történelmi személyiség megéneklőjét lássák benne. (Mint volt Tinódi a megrendelő nemes családoké, Horváth Ádám után pedig Vörösmarty *Hábadorja* vesztesre álló hőiséé – tehetjük hozzá.) Mintha a familiárisi rendszert Horváth az időn kívül és minden tevékenységi formára ki kívánta volna terjeszteni, így az irodalomra is, abban mecénás és pártfogolt viszonyt vázolva fel – historikus érzelmekre, hazafiúságra apellált a magyar királyság virtualitása idején. Olyan történelmi alakot választ, amely korában az ország határain túl terjedő elismerésnek örvendett. Viselkedésmóddal, eszménykép keresése közben önálló magyar történelemről is lehet gondolkodni (képzeldni) az ausztriai uralkodóház árnyékában.

Az előbeszédben Vergilius *Aeneis*-ét mint a Voltaire *Henriade*-jához is mintául vett remekművet emlegeti. „Voltér-is nem szégyenlette ötöt a maga Henriássában nagyon, sőt talán felesleg-is majmolni”¹⁶ – mutat rá Horváth Ádám, s hangneme a kortárs szerzők értékelését jelzi az antik mintákkal szemben.

Horváth *Hunniását a Magyar Musa* 1788. május 26-i számában Andrád Sámuel¹⁷ iktatja a világirodalmi minták szerint az eposzok előkelő rendjébe:

A görög nemzetnek Homérus Iliást
Virgilius írta Rómának Aeneást
A frantzia Voltér Párisnak Henriást
Szerze a Magyarnak Horvát-is Hunniást.¹⁸

A *Hunniás* forrásait véve számba Nagy Sámuel Szerdahely György szerepére irányítja a figyelmet: ő a *De Poesi Epica* című értekezésével lett szaktekintéllye: Horváth Ádám tőle kér tanácsot a *Hunniás* kérdésében.

Fekete János gróf, aki franciául verselt ifjú éveiben, a francia poétika magyar képviselőjéhez mintegy szövetségkötő szándékkal közelít. Ő már Magyar Poémának nevezi a *Hunniást*:

Tettzett énekidnek délczes pajkossága,
Néha szint’azoknak szentebb buzgósága.¹⁹

16 HORVÁTH Ádám, *Hunniás*, 1787, *Előbeszéd*, 3.

17 PÉTERFY Ida András Sámuelként emlegeti Andrád Sámuel. Uő, *Pálóczi Horváth Ádám Szántódon: Ismeretlen somogyi levelek 1788–1789*, Győr, SIOTOUR, 1980, 18.

18 ANDRÁS [tkp. ANDRÁD] Sámuel, *A Titt. Horváth Ádám úr négy sorú versekben írt Hunniásáról esmeretlen, de igen jó akaró szolgája A*** S*** Bétsben Májusnak közepén 1787-ben = PÉTERFY, i. m., 1980, 18.*

19 FEKETE János, *Horváth Ádám Barátomnak*, Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Ms. 360, 34.

Hogyha pedig munkám, helyben hagyni fognád,
Tudom, hogy Szűzemhez, nem könnyen férne vád.²⁰

Látszik a tekintély sugara: Horváth már nevet szerzett, viselkedése az olvasók nyilvánosságában jelentéssel bír, ő ismerheti el az újabb művek értékét. Irodalmi viszonyok és nem társadalmi pozíciók érvényesülnek ebben a kommunikációban: Fekete gróf reméli, hogy Horváth Ádám rábólint Voltaire *Jeanne d'Arc*-ja (vagyis a magyar Janka-Hanka általa magyarított) szövegére...

A történeti forrásokra való sűrű hivatkozások a költemény tudományos megalapozottságát jelezhetik az olvasónak. Horváth Ádám Bonfini *Decadeseiből*, Kallimakhosz és Pray műveiből vesz át részeket a *Hunniásba*.

5. *Hanka (La Pucelle d'Orléans)*

Franciaország védőszentje Saint Denis-n kívül Jeanne d'Arc. Sequentiáját már 1456-ban mint pápailag jóváhagyott liturgiarészt énekelhették a római katolikus templomokban. Hogy alakját a burleszk jegyében rajzolta újra Voltaire, botránynak számított a korszak Franciaországában. Nemcsak a katolicizmussal ekkoriban azonosított keresztény vallás és az azt képviselő államegyháznak, hanem a nemzeti (általános francia vonatkozásúnak szánt) történelemnek is szimbóluma volt a honvédő szűz – nem volt kockázat nélküli döntés őt vastag humorú történet szereplőjévé tenni.

A költői szabadság prozódiai döntést kíván. Ezen túl azonban támogatót is kell szerezni, ha az ember nem a fióknak szánja műveit. Ezt írta Fekete János gróf, miközben a magyarra fordított mű francia jegyzetei mellé saját „notáit” (magyarázó jegyzeteit) készítette, a kulturális transzfer problematikusságát és a támogatás-terjesztés fontosságát felismerve (59b):

Ideges szüzemet éppen el végeztem
S már notaihoz is serénységgel kezdtem,
De tudod, Barátom, hogy Aristarchusra
Még Homér is szorult, mint czégér Rókusra²¹

Az elkészült *Hanka (Az Orleáni Szűz, 1796)* egyik első olvasójaként Horváth Ádám a magyar mű erejét és szépségét emlegeti Feketéhez szóló levelében, s cserébe új munkáját küldi:

20 Uo.

21 Uo.

Méltóságos Groff Ur

Nekem különösen kegyes uram!

Szerentsés vagyok, ha tsak ilyen sietve is vagyom módom tsekély személyemre emlékeztetnem és egyszersmind magamat gratiájába ajánlanom. – Az Orleáni Szűzet nem tsak én nem felejthetem-el, hanem valakinek tsak Jo Barátim közül annak fordítását a' benne találtató erőül és szépségrül emlegettem, maradhatatlanok látni és olvasni. – Én pedig tsekély elmém szüleményeibül most ez úttal (: mivel több kezemnél nints :) a' Második darab Holmivel udvarlok Nagyságodnak. – Többire könyörgöm, hogy engemet Kegyelmességében tovább is meg tartani, és arrúl hogy én jó barát vagyok, meg győződve emlegetni mééltoztasson s egyszersmind holtomig 's tovább is vagyok Nagyságodnak

Zala Egerszegh

21a Aug' 1796

Alázatos szolgája

Horváth Ádám²²

Fekete János grófot a hagyomány szerint éppen Horváth biztatta a *La Pucelle d'Orléans* lefordítására.

Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságot Fekete János a kiadói ambíciók miatt értékelte leginkább. Voltaire-fordításáról a társaság titkárának, Aranka Györgynek számol be, és a korán érkezettség érzéséről vall:

Alázatosson köszönöm orleáni szüzem hibái jobbitását még talám többekis találatnának, mert a magamnak tartott exemplárban ujjakra akadtam, melyek magában aprok, de mégis le iroim tudatlanságát bizonyítván, néhúnt a munkát rutittyák; ha vagy az idén vagy jövő esztendőre, sorsom mostohasága, Ditső Erdélyi Hazánkban, régtől fogvást el tökélet menetelemet nem gátolya, el hozom ezen általam, már végső képpen meg rostált orleányi szüzem le írását, és azután amazokatis hozája hasonlokká tehettyük, hogy a jövőendő század (mert ebben szegény ideges Johannámnak! Tudom csak lappangani kelletik) benne legalább tsak a Posta elégtelenségének jeleit láthassa.²³

Fekete a vallásos költők komolyságból eredő nehézkességét s emiatti türelmetlenségét emlegeti, amikor megfogalmazza poétikája tételeit. A költői nyelv által elérhető legfelső szint szerinte a „bölcson könnyűség”! Ezt az ókori szerzők között Anakreónban és Horatiusban tartja bámulatra méltónak, de a kortárs francia költők némelyikében, „Chaulieuben, Saint Aulerben és a Ferney-i bölcson”²⁴ is

22 MOL E szekció 584 III. 53.

23 Fekete János levele Aranka Györgyhöz = ENYEDI Sándor, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben*, It 1999/1, 434–498, itt: 437.

24 Fekete János levele Aranka Györgyhöz = *Uo.*, 447.

felismerni véli. Levelezésükből egyértelmű, hogy Aranka György kíméletesen, de folyamatosan leckéztette mint hiányosan oskolázott nemesi személyt. (Honnan ez az előítélet? Fekete a bécsi Teresianum tanítványa volt, s az újlatin iskola nem egy jegyzett szerzője mesterének tekintette.) Aranka a rá jellemző, körülmenyeskedő megfogalmazásban is határozottan bírál:

Szabadé egy két jegyzést tennem N[agy]sád Verseire? (...) gr. Gvadányi és Szalkai mint comicusok szerencséseket tettek: de nem mint Gyöngyösik [értsd: Gyöngyösi Istvánok]. Gr. Fekete leg közelebb járt ama Szüzbe: de soha meg nem fogja a világ szeretni. Az a cserélt cadentiákkal irt Versek neme: igen szerentsétlen követése volt a francia versnek. A' Femininus Verseknak egy Syllabával legalább kurtábbaknak kellett volna lenni.²⁵

A francia szótagok hangértékéről okítja tehát egyik magyar szerző a másikat – az erdélyi deákoskolán képzett (Aranka) éppen azt, aki évekig élt külföldön és nemzetközi *árkádikus sodalitas*nak is megbecsült tagja.

A művészet egyik lényegi jellemzőjét Fekete a kifejezésformák egyenértékű választékában jelöli meg. Az eposzt nem értékeli többre egyéb műfajoknál, a négyes rímű verselést sem más sorfajtaéknál. Arankával Gyöngyösi István poétai jelentőségéről és általában az irodalom kérdéseiről leveleznek. Fekete a *pièce fugitive*-re – a versben megfogalmazott olvasói vagy helyzetértelmező reflexióra – mint tökéletes poétikai formára voksol. S bár a kortárs magyar szerzők között Horváth Ádám éppen a *Hunniással* szerzett magának nevet, Fekete szerint Horváth tekintélyét a rövidebb, könnyedebb műfajok alapozták meg, s úgy véli: ezt a *Hunniás* ugyan nem rombolja le, de érdemben nem is növeli.

A pedantériának Fekete János nem barátja; könnyedsége, hanyag eleganciája azonban tudatos szerzői magatartás következménye. Az általa sokra értékelt franciás rímfajta bevezetését és következetes használatát a poémában nyelvi-prozódiai teljesítménynek tartja (magyar költészetben újításnak), e kérdésben szelíden visszautasítja Aranka bírálatát; Horváth Ádámot azonban, aki ennek alkalmazására buzdította, mint magyar költészeti tekintélyt említi.

A'mi azon vers keverését az én Pucellámnak vagy is Orleani szüzemnek illeti:
Horváth Ádám vala az, a'ki reá bátorított.

A francia vershangok költészeti értékeit úgy taglalja magyar költőtársának, ahogyan neki Voltaire magyarázta az 1768-as levelében.²⁶

25 Aranka György levele Fekete Jánosnak = *Uo.*, 456–457.

26 Vous ne pouvez faire des fautes, monsieur, que dans le mécanisme de notre langue & de notre poésie qui est fort difficile. Vous n'en sauriez faire dans tout ce qui dépend du gout, du sentiment et de la raison. D.14916 p. 255.

A vers keverést könnyű lett volna az Orleani Szűzben el kerülni, de úgy tartom hogy Comicus Poémákban, a' millyen a' Pucella, minthogy a gúnyolást segíti, ékességére vál a munkának.²⁷

A célravezető poétikai-stiláris döntések híve, ebben – és a poétikai meggyőződése melletti kitartásban – kortársai között Gyöngyössi Jánost, Földi Jánost, Csokonait és Kazinczyt említhetjük.

Voltaire műveinek magyarországi hatásáról szólva kutatóink a drámafordításra és színházi nyilvánosság jelentőségére figyeltek.²⁸ Voltaire leginkább drámaszerzőként kívánt nevet szerezni magának az európai irodalomban. Fekete következetes akadémiizmus-ellenességében Voltaire-nél is az aprócseprőségeket értékeli: „De maga a Ferney-i Bölts is, nem tsak Tragédiáiban, de más apróbb szerű vers költéseiben is, én előttem, sokkal remekebb Poéta, mint ama hires Epepeia költésében.”²⁹ Nemzettörténeti kérdésekben Gibbont vallja mesterének; tervezi egy magyar történelmi szintézis megírását is (bizonyára a Voltaire-követés jegyében). Tapasztalt fordító, ismeri a műfajokat, foglalkoztatja a komikum mibenléte. Az írói képességekkel is számol, amikor egy-egy szerzői szándékot értékeli Erdélybe küldött, szokása szerint irodalomszemléleti megállapításokban gazdag levelében: „Ariosto fordítása két esztendőt kíván, ha élünk, kezedhez fog jutni. Voltér Pucellája Orlando Furioso olvasásából támadott...” Ha komolyan vesszük levélbeli megállapításait, az adaptáció (a Voltaire-mű) fordítása után röviddel a Jeanne d'Arco-poéma megírásában Voltaire számára modellként használt szöveg, az (olasz nyelvű) *Orlando furioso* jelent méltó fordítói feladatot. Fekete egyébként a „maga nyelve” szintagmával jelöli az eredeti (szöveg) nyelvét.³⁰ Konceptiózus fordítói program.

Miféle közönségnek szánják mind e műveket? Rendkívül kis létszámú lehetett ez a csoport. Az írók olvassák egymás műveit, s írásra serkentik egymást. Fekete János arisztokrata szerzőtársának, gróf Teleki Lászlónak ad feladatot, éspedig Szent István királyról szóló műre (feltehetőleg eposzra),³¹ de javallt volna egy Bocskai fejedelemről szóló tervet is (ennek magyaros strófákban való megírására Teleki Lászlót alkalmasnak tartja).³² A levelekből ítélve ez utóbbi tervvel mint a protestantizmus erdélyi történetének apológiáiról álmodozó, re-

27 Fekete – Arankának = *Uo.*, 460–461.

28 FERENCZI László, *Voltaire a XVIII. századi Magyarországon = „Sorsotok előre néztek” (A francia felvilágosodás és a magyar kultúra)*, szerk. KÖPECZI Béla, SZIKLAY László Bp., Akadémiai, 1975, 183–200.

29 ENYEDI, *i. m.*, 460

30 Fekete Arankának = *Uo.*, 479

31 Fekete Arankának = *Uo.*, 448

32 Fekete Arankának = *Uo.*

formátus papi csemete, Aranka György is (1799. szept. 17.) egyetért.³³ A női közönség létezését, magyar nyelvtudását és hazafias érzelmeit Fekete jó irodalmi motivációnak tartja a magyar íróársadalom (és különösen az erdélyiek) számára. Hasonlóan vélekedik Aranka György is, bár ezt csak magánlevelezése és néhány művének témája, illetőleg ajánlása bizonyítja. Horváth Ádám Göcseji Helikonja mutatja, milyen sokat jelent a poétai figyelem – és mekkora teljesítmény az írásra is hajló olvasótábor létrehozása.

Blumauer parodizált *Aeneis*ének hatását a magyar irodalomra már többen vizsgálták.³⁴ A mű keletkezése (1782–1788) csaknem egyidejű a *Hunniáséval* (megjelenési éve: 1788) és Fekete *Hanka*-fordításáéval. Szalkay Antal első részét közvetítette a magyar olvasók felé, de néhány évvel később: „Virgilius Éneássza, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. Béts, 1792.” Szalkay poétai képességeiben nem ér Fekete nyomába, de a satirikus műfaj iránti korabeli olvasói igényt ezek szerint valamiféle olvasói alpműveltségre építő átírási-újraírási kísérletek sorával is vizsgálhatjuk. (Bizonyára közismert témák és több nyelven való olvasás hozta létre ezt az elvárásként működő olvasói műveltséget.)

Horváth műve az iskolás költészet csoportjába is beletartozik, erre utal Révai Miklós antológiája (*Révai Miklós elegyes versei, és néhány apróbb kötetlen írásai: függelékben hozzájuk adatnak másoknak is némelly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is* – Kreskay Imre, Tóth Farkas, Horváth Mihály, Benkő József, Mártonfi József, Bolla Márton, Horváth Ádám, Baróti Szabó David.³⁵) – Egy vallásfelekezettől független szerzőválogatás eredményeként létrejött, reprezentatívnak szánt költészeti kötetről van szó.

6. *Hol-mi*

Jegyzőkönyv, napló, mindenféle füzet értelemben használja a XVIII. század a terminust. „HOLMI ez is, minden-féle öszve van benne keverve, mind az érdemre, mind a’ versek-nemeire nézve. (...) A nálunk környül írt szabadság szerént” – Horváth Ádám a cenzúrára céloz. „Hübner Úr volt olyan könnyű, fzemü visgáló, a ki ennekelsőbb rézfében a tsalfábbatskákknak tetsző darabokat sűrűbb rostába tette. ’S nem nézte olly fzámkivetéft érdeml’öknek, mint az Ovid’ Szerelem könyvét; noha ő is némellyéket ki törölt belőle.”

A *Hol-mit*, saját művét, egyik mecénásához címzett levelében az alkalmisságok, gyermekregék kísérletek kifejezéstáráként emlegeti (bocsánatos gyarlóságként):

33 Bocskait egy epicumba, vagy vitézi énekben megírni szép Gondolat! *Uo.*, 474.

34 Például Kiss József.

35 Szeged, Egyetemi Könyvtár, RA 47

Excellentziádnak ajánlott Nyári éjtszakám még most sem nyomtatódik; nyomos okai vagynak késedelmeknek; de egyszersmind óhajtanám azt is; hogy a Társaság helyre álhata; annak Gyűlyteménjébe mehetne be ez munkátskám. Már esztendő óta irogatott darab verseimet, mint a Hunnias; és meg-embere-detebb elmével írt munkákból állanak, mint az első Holmim. Ha ez kész lessz, az Erköltsi tudományt végzem el. És egy magyar Satyricont.³⁶

Horváth három *Holmija* (de Bessenyei több *Holmija* is) a francia *mélanges* mű-fajnak feleltethető meg. Az önmeghatározások retorizált hagyománya szerint Horváth is klasszikus vagy újabb modellek választékával szembesül, a *Hol-mi Elő-beszédében* és a természettudományok iránti vonzódását tartja mindenek-nél előbbre valónak saját személyiségjegyei sorában: „a Parnasszuson Inkább Urania’ mint Thalia’ tanítványának tartom magam.”³⁷ Ezzel nem csökkenti ön-értékét, hanem a természettudományoknak követel több megbecsülést. A *nosce te ipsum* mondás jegyében a mitológiai-poétikai felmenők kiválasztása mellett élete szűkös kereteit is láttatni kívánja:

Engem szerentsétlen Hazám’ Földje, ’s szüléim vagyonaiból vékonyabb jöve-delmem, nem tehettek olyan boldoggá, hogy Volterral magam majorjában ál-dozzak gond nélkül Apollonak vagy Tuskulanumot építsek Ciceróval.³⁸

Nem mellékes, hogy Voltaire-t emlegeti. Az európai hírnévre jutott író ekkor már nem él, művei azonban az *Index Librorum Prohibitorumban* továbbra is a tiltólistán szerepelnek.

Horváth „Holmi nevezetű rongyos magyar Múzsájáról” beszél, verseit illető-en hirtelenséggel, alkalmisággal mentegetőzik. (Ezt a korabeli alkotói viselkedések antik eredetű, bevett változatának tartjuk.) Ugyanakkor a közönség réteg-zettségére, az izlések különféleségére, a változatosság poétikájára hivatkozik. Leginkább a humorérzék-hiányban szenvedőktől tart, azoktól, akik mindenben a valóság-hűség elleni vétséget keresik.³⁹ (A *Magyar Satyricont* nem ő készíti el.)

Az 1790-es *Holmiban* Horváth Ádám a Hunyadi-témát tragédiában is feldol-gozza. (*Hol-Mi. Benne III. Darab Fogoly Hunyadi szomorú játék Budán 15 jul 1790.*⁴⁰) Kevertség ez vagy egészséges kétféleség? Nagyság (eszmény fele tartás) vagy emberi természet elfogadása? Mi áll a költészeti rendszer csúcán?

36 Horváth Ádám – gróf Széchényi Ferencnek. Szántód, 8 octobr 1789. MOL Széchényi család levéltára. Gróf Széchényi Ferencnek szóló levelek 30.

37 HORVÁTH Ádám, *Hol-Mi, Elő-beszéd*, 8. Költ Füredenn 7 Junii 1787.

38 Horváth Ádám – gróf Széchényi Ferencnek. Szántód 8 octobr 1789. MOL Széchényi család levéltára 30. verso.

39 Uo., 10.

40 Kolozsvár, EK 2087 (az Erdélyi Múzeumé volt).

6. Gróf Fekete Horváth nyomdokain

Verseit az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságnak ajánlva Fekete tisztázza költészeti elveit. Egy stílusos párhuzammal teremt kulturális kapcsolatot a franciák és a magyarok művelődéstörténetében: ha vörösborkészítésben francia királyok (Martell Károly, s Nagy Lajos fia) idején sajátították el a magyarok a burgundi technológiát, a francia királyok udvartartásával Magyarországra érkezett trubadúroktól tanulhatták a versszerző mesterséget: „Talám az ő trubadurjai is voltak első Mesterei Poézisünknek.”⁴¹

A négyes rímű strófákat a régi francia verses históriákból (*fabliaux et contes*) és Marot-ból mutatja ki, tehát prozódiai közös formákat feltételez.

Engemet a' Deák, Olasz, 's frantzia Poeták olvasása birt a Parnassus göröngyös útjára, még minek előtte a' Frantzia Prosodiát kitanultam volna, már ezen a nyelven verseket dúdoltam. Voltaire-nak az első Munkáimhoz mutatott kegyesége, többekre vitt, s így egyszeribe a' Frantzia munkáim jöttek a' világra.⁴²

Tudod apád modját, néha nyájaskodva,
Vagy pedig vaktába, talám okoskodva
Ki szokta mondani nemzete hibáit
S tsak ritkán használja kéméllés pólyáit⁴³

Horváth Ádám Barátomnak című versében azonban már bírál, a *Hol-Mi* alkalmisága nem nyeri meg tetszését:

Vettem Egerszezből, küldött Leveledet,
'S Munkádban tsudáltam, sok ékes versedet.
A' Múzsák tenéked tsevegnek kedvedre,
'S készen vár Pegasus, Fűredi nyergedre.
Nagyobb azért vétked, ha rossz nyomon próbálsz,
S Tizen öt lábakra mint pók, hálóban szálsz.
Ezen könnyebséget bizd olly Poétára,
Ki nehezen mászkál Hélikon hantjára;
Nem illik illy restség, Hunniás Attyához,
Ditső Gyöngyösinek, egy méltó fíjához.⁴⁴

41 Kolozsvár, EK Kézirattár, Ms 360.

42 *Uo.*, 5.

43 *Fiamnak = Uo.*, 29.

44 FEKETE János, *Horváth Ádám Barátomnak = Fekete János versei*, Kolozsvár, EK Kézirattár Ms. 360., 33a.

Amikor egymás dicsérgetése helyett kritikai észrevételt is megfogalmaznak: ott kezdődik az irodalom tényleges önálló élete, a magyar szerzők ekkor válnak méltóvá ideáljaikhoz. *Hunniás* atyjának nevezi gróf Fekete Horváth Ádámot: eszerint a mű (nem mint produktum, hanem mint szülemény) megkezdte önálló életét a magyar művek szépreményű társadalmában. Teremtettben teremtmény, létrejöttben élő, *Hunniásban* Hunyadi János; az író mint a modern világ teremtő személye követel magának és teremtett alakjainak, narratívumainak helyet a lassan kibontakozó irodalmi magyar nyilvánosságban.